

LIST ZA KULTURU
I UMETNOST *

polja

100

Tradicionalna politička doktrina buržoaskih demokratija, pa i ustavna praksa i teorija socijalističkih zemalja, izbornom sistemu pristupali su kao najvažnijem političkom pitanju i smatrali ga nesumnjivim integralnim delom ustavne materije. Šta više, budući da ustavi inspirisani ovim ideološkim strujanjima po pravilu ne ulaze u druga pitanja, političkog života¹ izbori se pojavljuju kao jedini politički proces koji je neposredno regulisan ustavom, razume se van strukture vlasti u kojoj se lakode odigravaju politički procesi. Onda poznata situacija da ispredljiva većina savremenih i tradicionalnih ustava sadrži brojne odredbe o izborima, a naročito najviših predstavničkih tela. Obim i priroda tih odredaba su vrlo različiti, ali svi ukazuju na postojanje jednog opšteg političkog stava karakterističnog za predstavničku, u svojoj suštini posrednu demokratiju. Po tom stavu izbori predstavljaju osnovnu, ne retko jedino priznatu ili dozvoljenu, vezu između „biračke mase“ i nosilaca državne, pre svega političke vlasti. Drugim rečima, to bi bio jedini predviđeni i dozvoljeni kanal uticaja širokih društvenih slojeva na konstituisanje, pa posredno i vršenje političke vlasti. Ne treba posebno ni podvlačiti da to nije moglo a da ne dovede do stvarne političke imobilnosti biračkog tela, svejedno koliko je predstavljalo istorijski napredak u poređenju sa prethodnim epohama.

Razvijajući se suštinski iz revolucije a formalno iz klasične ustavnosti, jugoslovenska ustavnost u svojoj evoluciji je među prvim propisala naša mesta i za elementarne odredbe o izbornom sistemu. Već u jesen 1942. donet je prvi potpun dokument posvećen izborima za NOO koji je već prilično uslovito obuhvatao sva najvažnija pitanja i, sem izvesnih odredaba direktno determinisanih ratnom situacijom, postavio osnovne principe demokratskog izbornog sistema koji su se zadržali do danas.

Neposredno se nastavljaju na ova načela odgovarajuće odredbe grupe zakona o izborima donetih leta 1945. g. od strane Privremene narodne skupštine. Izvestan specifičnim i pojavi prolaznog karaktera u ovom kompleksu odredaba je predstavljalo zadržavanje, odnosno uvođenje izvesnih institucionalnih rešenja karakterističnih za višepartijski sistem. No značajniju oznaku ove faze valja uočiti ipak u doslednom demokratskom sistemu i insistiranju na čistoci političke borbe. Ustav od 1946. godine u stvari, pre svega, sankcioniše ono što je već u domenu izbornog sistema postignuto, a njegova dalja razrada kasnije dovodi do otpadanja izvesnih ograničenja karakterističnih za oružanu revoluciju. Ukratko, ni na osnovu Ustava iz 1946. g. nije teorijski, pa ni praktično, prevazišla klasična, posredno-predstavničko-demokratska u suštini buržoaska koncepcija izbora.

Odlučujuća promena koju je u jugoslovenskom društvu izazvalo konstituisanje samoupravljanja neposrednih proizvođača u privredno neposredno je uticala na fizičnomiju i karakter izbornog sistema. Po prvi put u istoriji izborni sistem obuhvata i izbore u radnoj organizaciji, dakle van neposredne organizacije državne vlasti. Budući da se u ovom slučaju nije radilo o prostom proširenju, već o proširenju koje je predstavljalo kvalitativnu izmenu, Ustavni zakon od 1953. godine daje osnove za jedan izborni sistem koji već postepeno napušta okvire tradicionalnih parlamentarnih izbora. Izborni sistem za veća proizvođača pored poznatih rešenja daje poseban značaj ekonomskoj razliki poljnih proizvođačkih grupa kao kriterijumu izbornog predstavljanja. Za izbore veća proizvođača u predstavničkim telima širih društveno-političkih zajednica primenjuje se jedan posredni način, a u glasanju članova izbornih tela načelo reprezentativnosti. Najzad i u izboru opšte političkih veća pojavljuje se načelo delegiranja.

Ukratko, prethodna evolucija je već prevazišla okvire klasičnog političko-parlamentarnog izbornog sistema i omogućila da novi Ustav dovede do izborni mehanizam u funkciju samoupravljanja i omogući i stvarnu demokratizaciju onih institucija i oblika koji su i ranije postojali.

II

U Ustavu SFRJ od 1963. g. i ustavima socijalističkih republika postoji veći broj odredaba posvećenih posredno ili nepos-

aleksandar fira

PRAVNI
PROBLEMI
IZBORA

redno izbornom sistemu. U izvesnom broju većih ili manjih radova koji komentarišu ove odredbe, činjeni su pokušaji sistematizacije sa kojima ovom prilikom nije neophodno polemizirati, bez obzira na njihovu osnovanost. Za naše potrebe biće dovoljno ako se istaknu i pokušaju da odvoje osnovna načela od ostalih, takode važnih odredaba.

U ovom pokušaju mislim da je od naročite važnosti istaći polaznu poziciju Ustava SFRJ koja nesumnjivo ukazuje na neodvojivu povezanost celokupnog izbornog procesa sa samoupravljačkim odlučivanjem radnih ljudi a izražava se već u odeljku IV Osnovnih načela. Tu se izbori smatraju jednim a ne isključivim vidom političkog odlučivanja radnih ljudi koje oni ostvaruju „u cilju organizovanja društva kao slobodne zajednice proizvođača“. Na istom mestu je već istaknut i princip delegiranja, te načelo ograničenja ponovnog izbora i smenjivosti svih predstavnika u svim predstavničkim telima i nosilaca javnih funkcija i ovlašćenja. U skladu s tim sva predstavnička tela se određuju kao konstituisane i smenjive delegacije građana odnosno radnih ljudi u opštinama.

Na bazi ovih polaznih stavova istaknutih u Osnovnim načelima u normativnom delu Ustava, se ističu sledeći principi. Statuira se opšte, neposredno² i jednako biračko pravo svih građana za sva predstavnička tela i organe samoupravljanja. Izričito je naglašeno da u radnoj zajednici i aktivno i pasivno biračko pravo imaju svi članovi radne zajednice, dakle i lica koja nemaju opšte biračko pravo jer nisu navršila 18 godina. U pogledu teorijskog teminla biračko pravo mislim da se, pored poznatog i davno rečenog, mora još da istakne da i normativni deo ima eksplicitno izražen stav koji biračko pravo, kao jedan od ~~osnovnih principa demokratije~~ izbornog sistema, izražava kao integralni deo prava svakog građanina, odnosno svakog radnog čoveka na samoupravljanje u društvu i radu³. Ovakvo povezivanje se u uslovima našeg društva treba da smatra logičkom konsekvencom samoupravnog socijalističkog demokratije, koja je samoupravljačka upravo u meri u kojoj je socijalistička i socijalistička u meri u kojoj je stvarno samoupravna. Za punu realizaciju slobodnog biračkog prava od značaja su i sve ostale političke i lične slobode na kojima se ovom prilikom ne zadržavam posebno, zadovoljavajući se opštom konstatacijom da su njihov obim i garancije odgovarajući jednom stvarno demokratskom društveno-političkom sistemu.

Iako izbornost svih organa i nosilaca javnih ovlašćenja predstavlja opšte načelo društveno-političkog sistema u celini ipak je neophodno pomenuti ga i u ovom kontekstu, jer se iz njega neposredno izvlači univerzalnost izbornog sistema. U realizaciji ove sveopšte izbornosti osnovu čine oblici društvenog samoupravljanja u opštini iz kojih preističu svi organi vlasti. Iz ovakvog stava je proisteklo i načelo delegacije opština već pomenuto i elementarno komentarisano u ovom radu. U dalje opšte principe spada poveravanje neposrednog kandidovanja samo i isključivo biračima⁴, zatim pravo na opoziv, ograničenja reizbornosti, nepojivosti, predstavničkog mandata sa službom u upravu i pravosudnim organima istog nivoa, obnavljanje svih skupština po dvogodišnjem turnusu i ograničenje mandata na 4, odnosno 2 godine. Ako se ovcme doda još i načelo uninominalnosti primenjeno kod većine izbornih jedinica za predstavnička tela, obaveza dobijanja apsolutne većine u slučaju da nema više kandidata za jedan mandat, onda izgleda spisak opštih principa prilično potpun. Razume se da ih sve nije ni moguće, ni potrebno posebno komentarisati, pa čak možda ni pomenuti, zato se opredeljujem za samo dva od njih i za neka zapazanja njihovim povodom.

S obzirom na značaj, a čini mi se i na praktične potrebe, izgleda kao prvo od takvih pitanja ono koje se odnosi na tzv. „osim“ izbornog sistema. Pomenuo sam već nesumnjiv ustavni stav o jedinstvu izbornog sistema u „užem“ i „širem“ smislu. Ovo jedinstvo izgleda sasvim prirodan izraz svojevrsne integritetnosti, iako ta integritetnost nije neprotivna već upravo obrnuto, između onoga što je još uvek država i samoupravljanje koje je prevazišla. Sa stanovišta čisto ustavnog regulisanja nemam utisak da bi bilo neophodno

(NASTAVAK NA DRUGOJ STRANI)

PRAVNI PROBLEMI IZBORA

(NASTAVAK SA PRVE STRANE)

bilo šta učiniti u pravcu daljeg preciziranja ili izmene ustavnih odredaba. Međutim, kad je reč o zakonodavnoj razradi ovog načela može se sa pravom postaviti sledeće pitanje. Prema trenutnoj situaciji detaljnije odredbe o izborima nalaze se u više različitih zakona i to odvojeno za predstavnika tela a odvojeno za organe društvenog samoupravljanja u radnim organizacijama. Ovakva situacija je tradicionalna i reklo bi se potpuno racionalna, u svakom slučaju opravdana izvesnim iskustvom. Međutim, taj tradicionalizam proističe iz opšteg vrednovanja pojedinih vrsta izbora i posebnog davanja značaja opštim, tj. parlamentarnim izborima. U našem sistemu u stvari opštih izbora i nema, a najmanje oni treba da budu plebiscitarno manifestaciono izjašnjavanje o celokupnom pravcu društvenog razvoja. Zbog toga ne vidim ubedljivih razloga da se skupštinski izbori posebno regulišu samostalnim zakonom. Umesto toga izgleda mi mnogo više u skladu sa našom jedinstva izbornog sistema kodifikovanje celokupne izborne materije u jedinstven kodeks o izborima za sve organe vlasti i društvenog samoupravljanja. Ovakvo jedinstvenim kodeksom bi se uspešno i preglednije izrazili opšti principi svih izbora i uspešno je istakla teza o radnom karakteru svih izbora. Pitanje ovako nabačeno, razume se, zahteva širu razradu, ali mislim da je dovoljno važno da se bar postavi na dnevni red.¹⁾

Princip jedinstva izbornog sistema, kako je već naglašeno, nije nikako tehnički niti pak organizaciono-pravno pitanje već jedna od posledica opšteg procesa deatizacije koji obuhvata i izborni mehanizam. Sve dotle dok se „državni“ izbori i u normativnom regulisanju tretiraju odvojeno od samoupravljačkih ne izgleda moguće bitno izmeniti sadržinu pojedinih institucija izbornog sistema, pa se moguća poboljšanja često i vide u usavršavanju tehničkih rešenja. To je, svakako važno, ali ne i sve, jer očividno je da se i u ovom dokumentu moraju izraziti novi odnosi karakteristični za novu društvenu funkciju izbora.

Još u toku predušastive diskusije, a i znatno ranije, sa pravom je podvlačeno da demokratizacija izbornog procesa mora da otpočne od demokratizacije kandidovanja

koje je ne samo logički prvo, već i stvarno najvažnija faza izbora. Opšte a i naše iskustvo ovakva upoređenja potvrđuju. U tom smislu postojeće rešenje, koje zvanicu i konačnu inicijativu daje u ruke samim biračima, predstavlja odlučujući korak u pravcu realne demokratizacije. Međutim, može, a iz praktičnih razloga se već i mora razmotriti mogućnost daljeg usavršavanja sistema koji se u osnovi potvrdio. Pri izboru opštinskih skupština mislim da nema nikakvih sistemskih prepreka da se neposredno kandidovanje i stvarno prenošenje u ruke birača. Ali kod kandidovanja za šire društveno-političke zajednice nužno se javlja problem koordinacije i nalaženja približno zajedničkog stava o kandidatima koji se ističu na mnoštvu zborova birača u jednoj velikoj izbornoj jedinici. Zakon o izborima saveznih poslanika, a takođe i odgovarajući zakoni u socijalističkim republikama se o tome nedovoljno izjašnjavaju. Doduše, moglo bi se uzeti da uloga koju u izborima saveznih poslanika vrši opštinska skupština, naročito pri izboru Saveznog i republičkih veća to nadoknađuje. No u praksi se stvari nisu odvijale na taj način, već pre svega kroz delovanje društveno-političkih organizacija, koje su kroz tzv. prethodno evidentiranje mogućih kandidata i na druge načine obavljale najveći deo ovog posla. U ovom kontekstu nije celishodno upuštati se u kompleksno ocenjivanje ovakve prakse, ali je očividno da je u pitanju opšta pojava i da i u narednim izborima treba to očekivati. U sada važećim propisima to nije bilo niti je moglo biti detaljnije regulisano. Međutim, u jednom opštem kodeksu o izborima, koji bi sem klasičnih organizaciono-tehničkih normi sadržao i izvesna pravila društvenog karaktera, položaj i aktivnosti društveno-političkih organizacija mogli bi dobiti okvirne preko kojih se ne bi smelo ići. Naime, čitanje zakona o tome nije uvek dovoljna garancija da uzurpacije prava birača neće biti i čak može izazvati lažan utisak — da tu nikakvog problema i nema. Želeći sa pravom da demokratiju učinimo realnijom a izbore u njoj još jednom potvrdimo njene realnosti, nemamo nikakvog razloga da i ovde ne pođemo od faktičnog stanja, njega normativno izrazimo i na osnovu njega potražimo puteve daljeg razvoja. U protivnom će baš u sferi kandidovanja propisi odslikavati samo jednu, i to još uvek

formalnu stranu stvari, i biti više program i tendencija nego instrument i garancija.

III

U skici razmatranja pravnog regulisanja izbornog sistema od posebnog značaja je pitanje odnosa između tzv. političke i tzv. tehničke strane pojedinih rešenja i institucija. Postojeći, a i mogući nesporazumi na toj liniji su česti u svetu, a i u našem razvoju. Koreni takvih nesporazuma su različiti ali se najčešće svode na to da slična tehnička rešenja izazivaju vrlo različite društvene posledice. Jedini do sada sagledani put za prevazilaženje ove suprotnosti ležao bi u podvlačenju vezanosti svih tehničko-organizacionih rešenja za opštestetične i društvene ciljeve i stvarno egzaktnoj spoznaji svega onoga što u domenu izborne tehnike postoji ili je moguće. Pri tome bi bila neprihvatljiva podela po kojoj politika određuje ciljeve, a nauka sredstva njihovog ostvarenja, jer ona implicirano podrazumeva intuitivno-improvizatorsku politiku i nesamostalnu i apologetsku nauku. Umesto toga treba polaziti od duboke međusobne uzročno-posledice uslovljenosti u kojoj je nauka osnov politike, a politika društveno usmeravanje nauke.

Ako se ovaj opšti odnos pokuša da primeni na jedno od najsloženijih pitanja našeg izbornog sistema — pitanje reprezentativnosti predstavničkih tela, postavlja se niz interesantnih problema. Budući da čitav napis ima karakter skice, mislim da je dovoljno ostati samo na konstataciji problema bez otvaranja pravaca za moguće odgovore.

Težnja za reprezentativnim karakterom predstavničkih tela svojstvena je svakodnevnoj demokratiji, a u razvoju našeg političkog sistema dugo je dominirala. Kroz poznate „ključeve“ želelo se i dobrim delom uspevalo da obezbedi takvo predstavničko telo, koje će bar približno odgovarati strukturi biračkog tela u pogledu različitih kriterijuma — socijalni, nacionalni, polni, starosni, profesionalni itd. Većina ovih kriterijuma nije neposredno pominjana u propisima već je proisticala iz političke prakse. Budući da ta politička praksa nije bila imuna od birokratskog monopola, ne retko su se kriterijumi obezbeđivali protiv volje birača, pozivom na opšte ciljeve ili čak i izvesnim vidovima pritiska.

U uslovima manifestaciono-plebiscitarnih opštih izbora sve to i nije izgledalo krupan problem. Međutim, u savremenom političkom životu takva praksa sigurno zahteva izvesne, čak bitne korekcije.

Zahtev za reprezentativnošću sigurno će ostati trajan, kao što su još uvek trajne i realne društvene razlike. To je uostalom u izvesnom stepenu već izraženo i u ustavnoj strukturi predstavničkih tela. Ali ostaje otvoreno pitanje da li je to što pravni sistem pruža dovoljno i efikasno. Sigurno je da veći deo od toga, a posebno realizaciju treba da obezbedi jedna svesna politička akcija. No ipak mislim da se može postaviti pitanje unošenja u sam ustav osnovnih kriterijuma reprezentativnosti dobijenih na osnovu duboke naučne analize i nesumnjivo izražene političke volje većine. Dakle, umesto odbacivanja svih „ključeva“, što je po mom utisku uverenju ne realno u sadašnjem trenutku, njihova puna demokratizacija kroz pravno sankcionisanje, štav je prilično tvrd ali ga postavljam kao pitanje i povod za diskusiju.

Najzad, izbori su takode, kako je to sa pravom istaknuto u našoj opštoj političkoj misli, i svojevrsna konkurencija sposobnosti. Oni su to u stvari uvek i bili samo se ponekad konkurisalo pred zatvorenim birokratskim strukturama i neformalnim grupama i osnovni kriterijum u takvim slučajevima je bio grupaška lojalnost. Premestanje težišta faktičkog izbora među samoupravljače bitno menja situaciju, nameće punu javnost, obacuje hipokriziju i traži prezentiranje svih stvarnih kvaliteta kandidata. Utoliko se verovatno i menja karakter predizborne aktivnosti i na nov način postavlja kandidati prema njoj. Pravo o tome ćuti i nije verovatno da bi se u ovu materiju moglo upuštati. Ali društvene norme, a takvih je sve više, treba na to da pruže odgovor.

Aleksandar FIRA

¹⁾ Političke partije, pravila parlamentarne igre i sl.

²⁾ Termin neposrednost je ovde upotrebljen u smislu neposrednosti prava.

³⁾ Vidi u tom smislu čl. 9 tač. 1 i čl. 34 tač. 3 Ustava.

⁴⁾ Izuzetak je od toga samo izbor onih predstavničkih tela koji se biraju „čistim“ delegatskim sistemom, mada su i tu u krajnjoj liniji birači nosioci osnovne kandidature.

⁵⁾ Poseban problem u tome predstavlja razgraničenje nadležnosti između republika i federacije, ali ne i neresi.

DVADESETOGODIŠNJACI

Dvadesetogodišnji mladići kao ti i ja nisu znali koliko žica imaju gitare; argonauti koji putovahu vozom na zapad, širom Evrope koja je cvilela kao progonjena srna, širom Evrope videne kroz prozor kupea III klase, čuljivo posmatrahu ljudska lica kako ih senka beznađa sutonom svojim prekriva.

Dvadesetogodišnji mladići kao ti i ja nisu znali koliko žica imaju gitare; nemo su gledali pogaženo cveće, nemo su gledali ozvezdano nebo i noć, i gledali su kako se sapliću slepi miševi u Berenikinoj [kosi.

Dvadesetogodišnji mladići kao ti i ja nisu znali koliko žica imaju gitare; samo ponekad, kada ih je mladost nagonila da pevaju, ispruženi u rovoskim transejima (dvadesetogodišnji mladići kao ti i ja) pevajući bi „los queros generales“ ali su uzdisali, Mamitta mia, uzdisali su kao što se uzdiše u plavim lugovima [Ardeša.

Dvadesetogodišnji mladići kao ti i ja nisu znali koliko žica imaju gitare; a ipak su, do jednog, znali da pevaju uzvišenu pesmu ljudskog dostojanstva, pesmu borbe za slobodu, Mamitta mia, i darovali su ti plemenitu krv kao buket ruža, Mamitta mia, u doba naše mladosti, oni koji padoše pod zvezdanim nebom Španije.

JEDINA STVAR

Krećem se, sigurno, sunovratom sporoću, tako kao što bi se možda kretala biljka uspevši se na [visoki štap slepa,

ali volim dragog da kažem: ništa to nije ako me još uzbuđuje otisak palog lista na snegu, ništa to nije ako mi se u punom suncu nazire senka kao neki prostrani kovčeg: mi ne volimo senku volimo živu ljubav razmnožavajući se do u beskraj, stvarnu ljubav, bez brodoloma, stvarnu ljubav, savršenu eklipsu u kojoj se dan i noć iz nas ljube.

Krećem se, sigurno, sunovratom sporoću, i to nije uvek najopre jer olako ne zaboravljam: ne zaboravljam mračne hodnike kojima je prošla ograna pesca senka, olako ne zaboravljam prošlost, ne zaboravljam pogledje delata kako miluju gubilište i ljube led čelika, ne zaboravljam tren kada se ljubav viorila kao krvava [košulja nad kejom.

DELU NAUM

pored reklama koje su nudile bretele, ne zaboravljam čas, kada su u punoj senci, ljudi laganim pokretima stresali svoja odreenela

tužni cvet našeg krećnog kostura, ne mogu da zaboravim kako se noć ogledala u tužnim [dečjim očima, ni oblepljene plakate na javnim nužnicama.

A CHAQUE KILOMÈTRE UN DÉCOR NOUVEAU, ne mogu da zaboravim izdužene zglobove prstiju oprane u peni ljudskog srca ni mrlju, majusnu mrlju mozga (možda mozga nekog poete)

kako se topi u parfimisanoj pari kupatila, ne mogu da zaboravim ljude koje je progutala [džinovska apokaliptična pečurka.

iscrpljene ljude, kako hrane, sopstvenom krvlju, mrske noćne leptirove.

Krećem se sigurno sunovratom sporoću; ponekad pružim ruku da pomilujem stolicu na kojoj [niko ne sedi drugi put oblačim svoje stihove u redengot i njihova me silueta ubija od dosade, to sigurno nije igra, ili je u svakom slučaju neka naročita, poetska, teška igra,

ali u mojim traganjima, još uvek nedokučivim jedna jedina stvar je izvesna: olako ne zaboravljam mračne hodnike prošlosti ni nemo senku psa i bdim, sa ostalim živim ljudima, da se noć nikada više ne ogleda u vedrim očima dece.

2ED ZA JEDINSTVOM

Reči ću ono što niko nije zaboravio, reći ću da je mržnja počela na kraju straha, reći ću da je glad počela na kraju gladi, reći ću da su rešetke počele na fabričkim prozorima, reći ću da je rastanak počeo u naručju drage;

reći ću da je noć počela na kraju noći, logorska noć, kasarska noć, tamnička noć.

Reći ću još da su oni došli, gonjeni žedu, za jedinstvom, gonjeni mržnjom protivu zveri, i dolazahu brižno, jedan po jedan, pazeći na svaki korak da živote drugova ne ugroze.

I spomenuću još svetlost lampe, kako svetli na čelima uljem umrljanim, na čelima koje čuvahu netaknute dimenzije ljudskog dostojanstva.

Prevela sa rumunskog Florika ŠTEFAN

BELEŠKA O PISCU

Delu Naum (Gelu Naum) rođen je 1. VIII 1915. godine u Bukureštu. Studirao je filozofiju u Bukureštu i Parizu. Postao je član Komunističke omladine 1933. godine. Debitovao je knjigom pesama „Buntovnički putnik“ 1935. Od tada do danas objavio je 17 knjiga, mahom stihova. Prvu knjigu, kao i većinu kasnije objavljenih, ilustrirao je čuveni slikar Viktor Brauner (nedavno preminuo) sa kojim je Delu Naum održavao tesne veze sa francuskim nadrealistima. Po povratku iz Francuske (gde boravi od 1938. do 1940. godine) okuplja oko sebe nekoliko avangardnih pesnika i koordinira rad nadrealističke grupe rumunskih stvaralaca-pripradnika ovog pokreta. Pored poezije Delu Naum se bavi i prevodilačkom delatnošću. Preveo je Kafku, Džojasa, Prevera, Aragona, Elijara, I. Ana (na „Na Driku kuplja“) i zbirku pripovedica koja uskoro izlazi iz štampa. Piše eseje o poeziji, teatru, scenarije za marionetka pozorišta, mimodramu, stihove za decu. Poznattija dela: „Knjiga sa Apolodorom“ (1960), „Pesma o našoj mladosti“ (1961), „Blago suncu“ (1961) itd.